

М.ВАВЖОНЕК*

ВАСИЛЬ СТЕФАНИК ЯК ПРЕДСТАВНИК ГАЛИЦЬКИХ РАДИКАЛІВ

Життя та вибір одного з чільних представників українського радикального руху в Галичині рубежу XIX–XX ст. видатного письменника Василя Стефаника зіставляються з основними ідеологічними принципами галицьких радикалів. Тут бачимо ряд парадоксів. Радикали вважали, що нагальні соціальні проблеми на селі можна вирішити шляхом зміни структури власності на землю. А проте, В.Стефаник походив із заможної селянської родини. Важливим елементом соціальних поглядів письменника був антиклерикалізм. Але одружився він із дочкою греко-католицького священика, а наприкінці свого життя користувався фінансовою підтримкою греко-католицького митрополита Андрея (Шептицького). Ще одним цікавим фактом у його біографії стало те, що хоча В.Стефаник і був ворогом брехні та лицемірства у суспільному житті, упродовж певного часу він користувався фінансовою підтримкою від уряду радянської України.

Ключові слова: Стефаник, політична діяльність, Галичина, радикальний рух, Русько-українська радикальна партія, антиклерикалізм, Шептицький, Франко.

Український радикальний рух у Галичині являв собою нове явище, активізувавши політичне та національне життя галицьких українців. Саме у цьому середовищі народилася ідея першої української політичної організації європейського зразка, що постала 1890 р. – Русько-українська радикальна партія (РУРП). На момент її появи на політичній сцені Галичини австро-угорська держава вже певний час базувалася на принципах конституціоналізму та парламентаризму, які стимулювали процес модернізації у суспільній і політичній сферах. У цих умовах вагомим знаряддям у боротьбі за інтереси окремих соціальних та національних груп стали, власне, політичні партії.

Водночас, слід пам'ятати, що з огляду на загальну відсталість Галичини, суспільне життя у цій габсбурзькій провінції значною мірою проходило за схемами, анахронічність яких ставала дедалі відчутною. Серед місцевих владних еліт переважали консервативні середовища. У політиці сильні позиції займали великі землевласницькі аристократичні роди. Головною опорою для українського національного життя стала греко-католицька церква. Зрозуміло, що вона стримано ставилася до модернізаційних процесів і через це не могла успішно розв'язувати основні питання українців у Галичині, тобто катастрофічність структури власності на землю та практику виключення з політичного й публічного життя.

Засновники радикального руху представили власний діагноз проблем, від яких потерпало українське село, та шукали виходу з цієї ситуації. Треба підкреслити, що радикалам не вдалося розробити єдиного рецепта, усередині партії проявилися конфлікти та поділи. Так, у 1890-х рр. виокремилися три фракції: радикально-національна, соціалістична (марксистська), «тверді радикали».

* Вавжонек Міхал – доктор наук гуманістичних, ад'юнкт кафедри українознавства Ягеллонського університету (Краків, Польща)
E-mail: ktwawrzonek@gmail.com

Переломним виявився 1899 р., коли симпатичні марксистській ідеології створили окрему соціал-демократичну партію. Своєю чергою, частина членів РУРП уклала компромісну угоду з представниками так званих народовців. У результаті виникла нова структура – національно-демократична партія. «Тверді радикали» мали залишитися незалежними та безкомпромісними «так у відношенні до народовців та москвофілів, як і до польських консерваторів і національних демократів». Імовірно союзи вони були готові укласти лише з соціал-демократами та, за певних умов, із польськими селянськими партіями¹. І.Лисяк-Рудницький до каталогу характерних прикмет радикалів додав ще «войовничий антиклерикалізм», розташувавши їх між російськими соціалістами-революціонерами та селянськими партіями Центрально-Східної Європи².

Ідеологічні розбіжності почасти виникали з конфлікту між «старими» активістами (як І.Франко, М.Павлик) та «молодими» симпатичними радикалізму, до яких зараховують В.Будзиновського, Ю.Бачинського³. Суттю радикалізму (в його «твердому» варіанті) було заперечення існуючого суспільного та політичного ладу. Якоюсь мірою це була антисистемна сила. Утім, не повністю, адже радикальна партія брала участь у виборах, боролася за депутатські мандати у представницьких органах.

Як на цьому тлі виглядає особа Василя Стефаника, котрий із молодих років брав активну участь у радикальному русі? Дуже особливо. Зокрема, коли зіставимо «суспільне походження» видатного новеліста з основними засадами аграрної програми радикалів, які ще в 1890-х рр. сформулював І.Франко. Згідно з ними, поліпшення долі галицького селянства залежало від докорінної реформи землеволодіння. Кожне господарство повинно мати площу, яка забезпечуватиме йому самодостатність існування. У зв'язку з поступовим процесом розподілу земель у Галичині це було нереальним. Тому І.Франко стверджував: слід покинути закорінену у традиції приватну власність та перейти до колективних форм господарювання. Звідси – пропозиція націоналізації землі, яка, на думку автора «Мойсея», становила «зі своєї природи спільне добро народу». І.Франко стверджував, що в галицьких умовах приватна власність була «неетичною»⁴.

Тим часом В.Стефаник народився та зростав у сім'ї, яка за своїм майновим статусом різко відрізнялася від пересічних галицьких умов. Його батьки, згідно з визнанням сина письменника – Юрія Стефаника, належали до «селянської аристократії»⁵. Батько автора «Синьої книжечки» отримав у спадок господарство площею 18 моргів. Упродовж сорока років воно збільшилося в десять разів і на початку ХХ ст. Семен Стефаник хазяйнував уже на 180 моргах. Не дивно, що він зміг послати молодого Василя на навчання до Кракова, на престижний медичний факультет. Хотів, щоби син став «паном»,

¹ Tomczyk R. Radykalowie i socjaldemokraci: Miejsce i rola lewicy w ukraińskim obozie narodowym w Galicji 1890–1914. – Szczecin, 2007. – S.176–177.

² Лисяк-Рудницький І. Історичні есе. – Т.1. – К., 1994. – С.438.

³ Див.: Himka J-P. Young Radicals and Independent Statehood: The Idea of a Ukrainian Nation-State, 1890–1895 // Slavic Review. – Vol.41. – №2 (Summer, 1982). – P.219–235.

⁴ Idem. Socialism in Galicia: The Emergence of Polish Social Democracy and Ukrainian Radicalism (1860–1890). – Cambridge, 1983. – P.121.

⁵ Стефаник Ю. Роздуми про батька. – К., 1999. – С.41.

тож не шкодував грошей на його утримання у «великому світі». Згідно зі спогадами В.Стефаника, він одягався в найкращих кравців та вважався одним із найбільш елегантних студентів університету⁶. У цьому контексті дуже своєрідно виглядає зміст його листа від 1884 р. до друга, радикального діяча А.Шмігельського, де, між іншим, читаємо: «Наша нація, це самі робучі мужики. По цьому прийдемо до заключення, що економічно ми, русини, усі майже рівні. На цій точці усім нам рівна і та сама дорога: добиватися такого життя, аби воно було життя повне, таке, до якого нас цивілізація довела»⁷.

Попри такі егалітарні переконання, В.Стефаник не покинув свого елітарного середовища. Одружився з Ольгою Гаморак, дочкою греко-католицького пароха у Стецеві. Після шлюбу почав господарювати на землі свого тестя. Одночасно залишався активним учасником радикальної (відкрито антиклерикальної) партії. За декілька років він переселився до родинного Русова, де батько надав йому господарство площею 18 моргів та матеріал на хату. Принагідно нагадаємо, що в той час пересічні селяни у Східній Галичині мали від 3 до 4,5 моргів землі, а господарств, більших за 10 моргів, було лише 0,9%⁸.

Цей своєрідний конформізм у приватному житті В.Стефаник поєднував із дуже принциповою позицією в публічних виступах та ідеологічних питаннях. У своїй політичній діяльності як активіст, агітатор він демонстрував усі, притаманні радикалам, риси. За антисистемну поведінку навіть потрапив на кільканадцять днів під арешт. Не дав себе залякати та майже прямісінько з тюрми прибув на чергові партійні збори, «щоб мужикам показати, що за “бунтацію” не гниється довго в криміналі, а так, потрошки»⁹. За зразок для української інтелігенції він згадував діячів польського соціалістичного руху, серед котрих, як із подивом підкреслював В.Стефаник, упродовж вісімнадцяти років було «160 інтелігентних жертв [...], 7 повішених, а решта в Сибірі і австрійських криміналах»¹⁰.

Весь час письменник належав до «твердого ядра» радикальної партії. Критикував фракційні розподіли. «Романчукісти і москвофіли стараються увійти в урядову партію, – писав він 1899 р. до своєї майбутньої дружини О.Гаморак. – Дике хапання руських патріотів. Загальне враження є таке, що ті люди не мають ані розуму, ані сумління. [...] Спекулянти на почесі і кар'єру»¹¹.

В.Стефаник ніколи не був прихильником «ортодоксального соціалізму»¹², тому не приєднався до соціал-демократичної гілки С.Вітика та Ю.Бачинського. Послідовно відкидав середовище народовців, на компроміс з якими пішла інша група радикалів. За рік до їхнього виходу з лав радикальної партії в листі до О.Кобилянської у принизливому тоні висловлювався про ті еліти, на які спиралося офіційне українське політичне та суспільне життя: «Складочки,

⁶ Гаморак Ю. Твори Василя Стефаника. – Л., 1942. – С.XXI.

⁷ Цит. за: Стефаник Ю. Роздуми про батька. – С.45.

⁸ *Partacz Cz. Od Badeniego do Potockiego: Stosunki Polsko-Ukraińskie w Galicji w latach 1888–1908.* – Toruń, 1996. – S.113.

⁹ Лист до В.Морачевського // Василь Стефаник: публіцистика: Вибране із статей, промов та листів. – К., 1953. – С.63.

¹⁰ Лист до О.Гаморак // Там само. – С.76.

¹¹ Там само. – С.88.

¹² Стефаник Ю. Роздуми про батька. – С.46.

товаришеска, жебранинка, літературка»¹³. Через рік один із представників цього висміюваного В.Стефаником істеблішменту – С.Смаль-Стоцький – видасть першу збірку його новел: «Синю книжечку»¹⁴.

Можливо, однією з причин того, що письменник негативно сприймав середовище народовців, були їхні дуже тісні зв'язки з греко-католицькою церквою. Невипадково на першому з'їзді Русько-української національної партії, яка виникла на базі компромісу між частиною радикалів та критикованих В.Стефаником «романьчукістів», третину делегатів становили саме священники¹⁵. Антиклерикалізм був одним з основних пунктів програми радикалів. Сам В.Стефанік неодноразово негативно висловлювався про роль, яку у суспільному житті, зокрема на селі, відіграє духівництво. Цікаво, що письменник та інші його однодумці з радикального табору особливо неприхильно ставився до представників молодшого покоління, вихованців так званої «добромилівської реформи», у рамках якої було відновлено василіанський чин. Наприклад, І.Франко за два роки після початку згаданої реформи назвав її виконавців «езуїтськими плевами», а сама вона в його оцінці була черговим прикладом «римської захланності». Крім того, доктринальні підстави реформи він окреслив як «патріотично-ультрамонтанське безглуздя»¹⁶. Кільканадцятьма роками пізніше автор «Мойсея» надрукує працю «Соціальна акція: Соціальне питання і соціалізм»¹⁷, в якій критично обговорюватиме пастирське послання митрополита Андрея (Шептицького) на соціальну тематику¹⁸. Хоча текст І.Франка мав свідомо полемічний характер, усе ж таки він був написаний у дуже стриманому тоні. Попри це, у ньому «реформованим езуїтами василіянам» також закидалося змішування «релігії з політикою».

К.Трильовський – представник «твердих» радикалів, засновник організації «Січ», – видав 1921 р. «Січковий співаник». До цієї збірки серед іншого увійшла «Хлопська пісня», де були такі рядки:

А ви, лазуїтські василіяни,
Ідіть до Африки між поганів.
А нам вас до хрину тут потреба
Ми і без вас трафимо до неба!
Ой вже давно тії часи втекли,
Як ви людей живцем в огні пекли,
Ми ж не дурні вівці в чистім полі,
Щоб ви в римську вели нас неволю»¹⁹.

¹³ Лист до О.Кобилянської // Василь Стефанік: публіцистика: Вибране із статей, промов та листів. – С.85.

¹⁴ Стефанік Ю. Роздуми про батька. – С.54.

¹⁵ Totczuk R. Radykałowie i socjaldemokraci... – S.196.

¹⁶ Франко І. Реформа домініканів і реформа василіанів // Його ж. Зібрання творів в п'ятдесяти томах. – Т.46, кн.1. – К., 1985. – С.592.

¹⁷ Повний текст див.: Іван Франко про соціалізм і марксизм: Рецензії і статті / Ред. Б.Кравців. – Нью-Йорк, 1966. – С.152–190.

¹⁸ Пастирське послання митр. Шептицького до дух. «О квестії соціальній» // Митрополит Андрей Шептицький: Життя і діяльність: Документи і матеріали: 1899–1944: Церква і суспільне питання. – Т.ІІ, ч.1 / Ред. А.Кравчук. – Л., 1998. – С.137–177.

¹⁹ Січковий співаник. – Відень, 1921. – С.46.

Слід додати, що антиклерикальні настрої К.Трильовського мали вибірковий характер, стосуючись передусім греко-католицького духовництва. Місцева адміністрація у своїх звітах наголошувала на тому, що січові активісти намагалися позбавити віри українських селян та визволити їх від впливу священників і церкви²⁰.

Із погляду В.Стефаника, священство поділялося на «молодих» та «старих». Цих останніх народ не дуже шанував, але все ж таки толерував. Натомість «молоді попи» почали конкуренцію з радикалами за вплив на селі, а крім того вони «прикликають поезуїчених василіян на місію»²¹. На думку письменника, палка пастирська діяльність представників молодого покоління священників мала наслідки, протилежні до сподіваних. Замість відродження віри та релігійного життя передусім виникали суперечки між народом і духовництвом, яке насильно вводить «брацтва *seca* Jezusowego» та хоче «церкву спольщити»²².

Автор «Синьої книжечки» дійшов висновку, що «молоді попи» самі викликали війну з народом, і саме на них падає відповідальність за випадки переходу на православ'я. В.Стефаник влучно звертав увагу на те, що за імпортованим із Росії православ'ям «як тінь» ідуть різні секти (штундисти, безпопівство)²³, що може призвести до повного падіння релігійного життя. «Чи радикали винні цьому?», – запитував він. Однак це запитання тільки на перший погляд видається суто риторичним. Наприклад, у 1903 р. у Залуччі формальні справи, пов'язані з переходом частини жителів на православ'я, допомагав полагодити згадуваний вище провідний радикал К.Трильовський²⁴.

Здається, що ненадовго антиклерикальна позиція В.Стефаника дещо змінилася. Це сталося після того, як він відвідав селянське віче у Кракові. Описуючи хід подій на цих зборах, письменник зазначав, що польські селяни говорили про ті самі проблеми, що й «на наших вічах». Своїм досвідом у боротьбі за права народу поділився з учасниками мітингу І.Франко. Однак великою несподіванкою для В.Стефаника стало те, що збори проходили під керівництвом «попа» – римокатолицького священника Ст.Стояловського. До цього моменту письменник був переконаний у тому, що «годі бути попом і мужицьким приятелем нараз»²⁵.

За деякий час В.Стефаник відвідав інше селянське віче – у Ряшеві (Жешуві). Оскільки головував на зборах світський активіст Я.Стапінський, а ксьондза Ст.Стояловського не було, він іронічно коментував: «Диво сталося з кс. Стояловським. Він поїхав у Рим, відсидів за свої народолюбні гріхи кару, перепросив біскупів та й повернув до нас вже порядним попом». Зрештою письменник-радикал пророкував: «Так станеться кожному попові руському і польському, як котрому забagnetься їхати на двох конях. Треба або молитися за мужиків, аби їх бог відвернув від радикалізму, або приставити до радикалів і реверенду з себе скидати»²⁶.

²⁰ Osadczy W. Święta Ruś: Rozwój i oddziaływanie idei prawosławia w Galicji. – Lublin, 2007. – S.560.

²¹ Василь Стефаник: публіцистика: Вибране із статей, промов та листів. – С.35.

²² Там само.

²³ Там само.

²⁴ Tomczyk R. Radykalowie i socjaldemokraci... – S.215.

²⁵ Василь Стефаник: публіцистика: Вибране із статей, промов та листів. – С.21.

²⁶ Там само. – С.23.

Усупереч тому, що писав В.Стефаник, Ст.Стояловський, незважаючи на різні неприємності з боку вищої церковної ієрархії, не відступив від своєї суспільної та політичної діяльності, весь час брав активну участь у селянському русі, до кінця життя був депутатом крайового сейму²⁷. Помилку В.Стефаника можна пояснити тим, що письменник просто відвідав два зібрання різних конкуруючих селянських організацій: Християнсько-селянську партію (Stronnictwo Chrześcijańsko-Ludowe) очолював «непокірний піп» Ст.Стояловський, Селянську партію (Stronnictwo Ludowe) – Я.Стапінський. Імовірно, що автор «Синьої книжечки» не дуже розбирався у структурі селянського руху в Галичині, або свідомо «пристосовував» дійсність до проповідованої антиклерикальної схеми, в якій священники та селяни були приречені на протистояння й мали залишатися у протилежних таборах.

У цьому контексті цікавим видається зміст листування В.Стефаника з митрополитом Андреем (Шептицьким) 1930-х рр. У 1934 р. дуже хворий письменник просив предстоятеля греко-католицької церкви про зустріч. Одночасно підкреслював, що він «правдиво прив'язаний» до особи ієрарха²⁸. Пригадаймо, Шептицький репрезентував ті суспільні групи, що їх радикали так палко атакували та критикували – клір і землевласників-аристократів. Несподіванкою був також зміст листа від 10 грудня 1934 р., де В.Стефаник писав, що з симпатією ставиться до митрополита ще з давніх часів, коли той перебував у Русові на місії (а це було в 1897 р.)²⁹. Майбутній очільник церкви прибув сюди як василіянин, вихованець ненависних радикалам єзуїтів. Шептицький був тоді одним із цих «молодих попів», з якими у своїх тодішніх виступах так активно змагався молодий радикал В.Стефаник. Син письменника та автор його біографії Ю.Стефаник засвідчував, що з часу цієї першої зустрічі в 1897 р. батько з подивом та пошаною ставився до особи й діяльності Андрея (Шептицького). За його словами, уже 1900 р., тобто негайно після прийняття онуком графа Фредра посту голови греко-католицької церкви, В.Стефаник мав писати до свого майбутнього тестя о. Кирила Гаморака, що новий галицький митрополит правильно поводить стосовно «русинів»³⁰. Слід сказати, що зовні письменник не рекламував своєї симпатії до визначного церковнослужителя. У публічному просторі, зокрема в перший, найактивніший, період політичної діяльності, В.Стефаник намагався пристосуватися до загальноприйнятої антиклерикальної парадигми галицьких радикалів.

У згаданому вище листі від 10 грудня 1934 р. письменник визнавав, що з часу, коли Шептицький проводив у Русові місії, «богато поблудив»³¹. Важко однозначно оцінити його ставлення до митрополита. Можливо, воно змінювалося залежно від періоду. Безсумнівно, що під кінець свого життя В.Стефаник став боржником голови греко-католицької церкви, передусім у матеріальних питаннях. Це – велика несподіванка, оскільки ще під кінець ХІХ ст. радикали на вічах агітували проти «націоналістично-клерикально-шляхетського зв'язку»³².

²⁷ Докл. див.: *Szaflik R. O rząd chłopskich dusz.* – Warszawa, 1976.

²⁸ Листи Василя Стефаника до Андрія Шептицького // Записки НТШ: Праці філологічної секції. – Т.СХХІ. – Л., 1990. – С.314.

²⁹ Там само.

³⁰ List do K.Hamoraка, 1900 r. // Василь Стефаник: публіцистика: Вибране із статей, промов та листів. – С.72.

³¹ Листи Василя Стефаника до Андрія Шептицького. – С.314.

³² *Tomczyk R. Radykalowie i socjaldemokraci...* – S.69.

В особі Шептицького акумулювалися всі найбільш «погані» з суспільного та політичного погляду прикмети. Натомість вийшло так, що він із 1932 р. постійно матеріально підтримував В.Стефаника³³. Автор «Камінного хреста» звертався до митрополита не тільки у фінансових питаннях – він також просив його підтримки в різних побутових справах для багатьох осіб, у тому числі для свого сина у зв'язку з його виїздом до Канади³⁴. Доступні архівні джерела засвідчують, що ієрарх справді дуже швидко відреагував у цій справі³⁵.

Цікавий сюжет з'явився в листі В.Стефаника до галицького митрополита від 16 травня 1936 р. Письменник згадував у ньому про конфлікт в управі товариства «Просвіта». Із його слів виникало, що всі діячі на чолі з І.Макухом, які були пов'язані з радикалами, втратили в ній свої посади. У зв'язку з цим з'явилася пропозиція, щоб В.Стефаник, як почесний член «Просвіти», запропонував у цій справі. Однак у листі до митрополита він писав: «Я се міг би зробити лише тоді, коли б ся справа ані трошечки Вас не обходила»³⁶. Інакше кажучи, свою поведінку В.Стефаник намагався підпорядкувати opinіi церковного ієрарха. Трьома місяцями пізніше письменник повідомляв галицькому митрополитові, що після того, як прочитав пастирське послання «Осторога перед загрозою комунізму» від 2 серпня 1936 р., він вирішив, що не підтримає І.Макуха та не пристане до протестів³⁷. Чи можна на цій підставі стверджувати, що під кінець життя В.Стефаник відмовився від одного з основних елементів радикального світогляду – антиклерикалізму? А чи, можливо, від самого початку він не дуже-то себе з ним і ототожнював? Це питання вимагає глибшого аналізу, і ми не будемо його тут вирішувати.

Напевно, набагато менше проблем виникає у випадку ставлення В.Стефаника до І.Франка. Він завжди дуже поважав автора «Мойсея», попри те, що на короткий час їхні політичні шляхи розійшлися. У 1899 р. І.Франко задекларував, що він почуватися передусім «русином», а лише потім – «радикалом». Тому він пристав до Русько-української національно-демократичної партії. Це був великий удар для діячів, які залишалися вірними радикальному прапорі³⁸. В.Стефаник ще у студентські часи дорогою з Кракова додому завжди відвідував І.Франка у Львові. Захоплення ним продовжилось також і після смерті Каменяра. Достатньо буде згадати написану в 1925 р. новелу «Дід Гриць», де знаходимо справжній апофеоз постаті І.Франка, який зростає до ролі своєрідного селянського «Месії».

Тому можна сподіватися, що В.Стефаник погоджувався з Франковим підходом до сутності радикалізму. І.Франко вважав, що радикалізм – це «спосіб мислення, який прямує до суті кожної справи, до природних наслідків кожної думки». Посилаючись на вказівки М.Драгоманова, він жадав, щоб інтелігенція «служила українському народові саме своєю інтелігентністю, тобто своїм розумом, наукою»³⁹.

³³ Стефаник Ю. Роздуми про батька. – С.73.

³⁴ Листи Василя Стефаника до Андрія Шептицького. – С.323.

³⁵ Лист єпископа Василя Ладика до митр. А.Шептицького про поширення комуністичної агітації в Канаді // Митрополит Андрей Шептицкий: Жизнь и деятельность... – Т.П, ч.2 / Ред. А.Кравчук. – Л., 1999. – С.866.

³⁶ Листи Василя Стефаника до Андрія Шептицького... – С.322.

³⁷ Там само. – С.323.

³⁸ Totczuk R. Radykałowie i socjaldemokraci... – S.201.

³⁹ Франко І. Галицьке українофільство // Його ж. Зібрання творів в п'ятдесяти томах. – Т.46, кн.1. – С.445.

Така поведінка вимагала відваги, передбачала нонконформізм у суспільній і політичній діяльності й необхідність перемагати встановлені схеми та стереотипи.

Із нашого погляду, особливо цікавим видається момент, коли І.Франко 1899 р. покинув радикальну партію та приєднався до «романьчукістів». Усупереч звинуваченням у кон'юктурному ставленні до політичної діяльності, 1904 р. він повернувся до радикалів, які після поділів були дуже ослабленими. Тоді у складі цієї організації перебували переважно «неосвічені мужики», діячі місцевого рівня «без більшої інтелектуальної та політичної культури»⁴⁰. Союз із націоналами розчарував І.Франка з декількох причин. Він закидав націонал-демократам політичне відокремлення від дійсності, відсутність внутрішньопартійної демократії. Уважав, що представники цього табору ставляться до народу як до «бездушної та безкритичної худоби»⁴¹.

Але незабаром І.Франко не завагався також розпочати боротьбу зі схильністю міфологізувати одну з найвидатніших постатей радикального табору – М.Павлика. У 1905 р. відбувалися заходи щодо відзначення 30-ліття його діяльності. Членом оргкомітету був також В.Стефаник. І.Франко не вагаючись ішов напролом, усупереч сотням вітальних телеграм, які на ім'я М.Павлика надходили з усієї Галичини, Наддніпрянської України та Західної Європи. У статті, надрукованій в «Літературно-науковому віснику», він перелічив цілу низку прорахунків достойного ювіляра: фінансове використання М.Драгоманова, зловживання коштами, які надходили з Наддніпрянщини, брак критичного погляду на себе, егоїзм, невиразні результати наукової та публіцистичної діяльності тощо. При тому І.Франко чітко підкреслював, що коли писав цю «ювілейну» статтю, ним не керувала «особиста злість, ані партійна пристрасть», а тільки «бажання правди» («Лиш усталення фактичної правди видалося мені доконче потрібним із огляду на ті численні легенди, які росли вже протягом 30 літ довкола особи д. Павлика, і яким поперед усього здається повірив він сам»)⁴². Так що можна висловити тезу, що в розумінні І.Франка радикалізм означав не стільки розбудовану ідеологічну систему, як особливе світосприйняття, у центрі котрого знаходилася правда, до якої слід доходити шляхом раціональної та максимально об'єктивної рефлексії. Крім того, із цим нерозривно було пов'язане призначення на проповідування цієї правди, свідчення про неї, незалежно від обставин, зокрема від особистих наслідків, до яких така поведінка може довести. І.Франко наголошував на тому, щоб не «канонізувати» одні постаті «як пророків і національні святощі» та не «проклинати інших як дияволів»⁴³. Закидав галицьким політичним діячам усіх таборів, що не вміють у своїх політичних супротивниках побачити «працівників на народній ниві», не можуть «спокійно оцінювати їхні вади та заслуги».

Як із цієї перспективи виглядає особа В.Стефаника-радикала? Автор «Синьої книжечки» переважно стримано ставився до партійних суперечок. Попри те, що впродовж 10 років він був депутатом у віденському парламенті,

⁴⁰ Tomczyk R. Radykalowie i socjaldemokraci... – S.205.

⁴¹ Ibid. – S.307.

⁴² Франко І. Михайло Павлик // Іван Франко про соціалізм і марксизм... – С.232.

⁴³ Франко І. Галицьке українофільство. – С.446–447.

не ангажувався у внутрішні політичні протистояння між українськими фракціями. Уважав своєю заслугою те, що за весь час власного «депутатства» жодного разу не промовляв у поточних парламентських дебатах, натомість зосередився на полагодуванні конкретних справ⁴⁴.

Однак, здається, що в одному дуже важливому питанні В.Стефаникові забракло цієї обережної розумності, якої слід очікувати від радикала. Ідеться про «пенсію», котру письменник формально отримував від уряду УСРР. У 1927 р. газета «Діло» повідомила, що радянська влада призначила грошові допомоги для О.Кобилянської та В.Стефаника. Це був один з елементів «культурної політики», яку більшовики вели стосовно видатних українських представників культури та науки в Галичині. Радянська Україна зваблювала їх нагодою опублікувати великими тиражами їхні твори, можливістю поставити їх на сцені, або (як це було у випадку вчених) перспективою належності до наукової еліти, що гуртувалася у Всеукраїнській академії наук. Надзвичайно привабливими були також гонорари, які видавництва УСРР пропонували за надруковані твори. Вони втричі перевищували суми, котрі могло запропонувати Наукове товариство імені Шевченка⁴⁵. Галицькі члени ВУАН (К.Студинський, О.Колесса, В.Щурат) уклали дуже корисні договори: 1/3 зарплатні виплачувалася в рублях, а 2/3 – у валюті⁴⁶.

В.Стефаник дуже охоче користувався плодами культурного обміну з УСРР. Його твори друкувалися за Збручем, письменник одержував за них гонорари, про які ніколи не міг і мріяти⁴⁷. Однак натомість у радянських виданнях його тексти «модифікувалися» таким чином, щоб відповідати ідеологічним вимогам «класової» пропаганди. У рецензії на одне з них читаємо: «Видавці зовсім без церемонії змінювали текст і нічого не згадували про зміну, так, що хто не знає творів Стефаника [...], той навіть не догадається, як і кілька перероблено»⁴⁸. Д.Донцов у 1927 р. писав: «Те саме, що з Шевченком, зробили й з Стефаником [...]: скаструваного, підстриженого й насмарованого до смаку пануючої російсько-жидівської меншості на Україні – потягли й Стефаника до комуністичного Пантеону»⁴⁹. Здається, що письменник погодився платити цю велику ціну. Крім того, він навіть мав намір скористатися запрошенням ЦК КП(б)У та відвідати УСРР. Точні причини, через які ця поїздка так і не відбулася – невідомі. Можливо, дозволу не дала польська влада⁵⁰.

Уряд УСРР почав виплачувати В.Стефаникові гроші з 1928 р. Письменник не дав втягнути себе у співробітництво з радянською пресою. Але з часової відстані видно, що це й не було головною метою ініціаторів такого рішення. Як і у випадку виплат для галицьких науковців, тут передусім ішлося про те, щоб одержувачі коштів стали незалежними від суспільних та культурних організацій, пов'язаних з Українським національно-демократичним

⁴⁴ Гаморак Ю. Твори Василя Стефаника. – С. XXVIII.

⁴⁵ Рубльов О. Західноукраїнська інтелігенція у загальнонаціональних політичних та культурних процесах (1914–1939). – К., 2004. – С. 172.

⁴⁶ Там само. – С. 178–180.

⁴⁷ Стефаник Ю. Роздуми про батька. – С. 68.

⁴⁸ Див.: Рубльов О. Західноукраїнська інтелігенція... – С. 319.

⁴⁹ Там само. – С. 320.

⁵⁰ Там само. – С. 321.

об'єднанням (УНДО), та від польської влади. Завданням генерального консула СРСР у Львові, котрий допомагав налагоджувати відносини між представниками української інтелігенції в Галичині та УСРР, було «вносити незгоду» в політичне й суспільне життя⁵¹.

В.Стефаник, виправдовуючи своє рішення про прийняття грошей від радянської влади, твердив, що вони – «українського народу, не большевицьких комісарів»⁵². Чи була щирою ця наївність? Сумнівно. Адже 1927 р., коли письменник роздумував щодо «пенсії», справжній характер більшовицької влади був уже дуже добре відомим. Говорили про це та писали представники польської лівиці, у тому числі І.Дашинський, який до Першої світової війни підтримував контакти з галицькими радикалами. У надрукованій того ж 1927 р. брошурі він, зокрема, стверджував: «Диктатура пролетаріату в більшовицькій Росії – це від самого початку влада ігвалту та насилля меншості над більшістю. Меншість, що тримає владу, не становить навіть піввідсотка населення й утримується при владі за допомогою такого жорстокого та кривавого насилля, що жодне інше цивілізоване суспільство подібної тиранії не витримало би»⁵³. За шість років до цього засновник польського соціалістичного руху Б.Лімановський попереджав, що більшовизм «шукає підтримки в найгірших проявах людського егоїзму, ставиться легковажно до виведених із багатовікового досвіду моральних принципів, із погордою топче такі основні цивілізаційні здобутки, як гуманізм та демократія»⁵⁴. У 1926 р. М.Недзялковський писав, що в більшовицькій державі править «жменька головних керманічів, яка спирається на військо та добре організовану поліцію»⁵⁵.

Але в пошуках правди про СРСР не треба було навіть удаватися до писань польських соціалістів – достатньо почитати львівське «Діло». Газета ця дуже широко інформувала про ситуацію в УСРР. За три місяці до остаточного рішення про надання В.Стефаникові радянських виплат часопис передав реферат голови Українського клубу в польському сеймі Ю.Левицького. Політик заявляв, що КП(б)У аж ніяк не представляє 25 млн «чисто українського населення» республіки та нехтує інтересами селянства⁵⁶.

Тим часом В.Стефаник в інтерв'ю для того ж таки «Діла» докоряв діячам УНДО за, згідно з його словами, схильність до компромісів з «польськими панями». Письменник сказав також, що «як довго існуватиме панська Польща, наш селянин не одержить від неї землі». Далі він стверджував, що селяни самі мають собі цю землю взяти, а «революція на великій Україні показала нам, коли і як це робиться... Та єдина Україна, яка існує у світі, створена не вашими з'їздами і не вашими статтями. Але ми, мужики, не боїмося більшовиків, бо всі ми більшовики в душі, хоч нам часто страшно робиться від цього слова»⁵⁷.

⁵¹ Рубльов О. Західноукраїнська інтелігенція... – С.310.

⁵² Стефаник Ю. Роздуми про батька. – С.69.

⁵³ Czy socjaliści mogą uznać «dyktaturę proletariatu»? Lubelski Okręgowy Komitet Robotniczy PPS. – Lublin, 1927 [Електронний ресурс]: <http://www.polskietradycje.pl/article.php?artykul=234>

⁵⁴ Цит. за: Stoczeńska B. Antykomunizm w polskiej myśli socjalistycznej do roku 1939 [Електронний ресурс]: <http://www.polskietradycje.pl/article.php?artykul=366>

⁵⁵ Ibid.

⁵⁶ В орбіті української проблеми // Діло. – 1928. – 6 липня. – С.1.

⁵⁷ Василь Стефаник: публіцистика: Вибране із статей, промов та листів. – С.56.

Як інтерпретувати сенс цих слів В.Стефаника? Дещо дивно вони звучали від принципового радикала, який ще 1899 р. відкинув марксистську програму соціальної революції та не пристав до групи колишніх соратників, котрі перейшли до соціалістів. Уже 1897 р. В.Будзиновський, у чиєму часопису В.Стефаник друкував свої перші твори, передбачав, що марксисти намагатимуться перетворити українських селян на жебраків без землі⁵⁸. Син письменника стверджував, що його батько жодною мірою не довіряв більшовикам та «панічно їх боявся»⁵⁹.

Можливо, що пояснення змісту згаданого інтерв'ю В.Стефаника дуже прозаїчне. Власне 1927 р. у Львові відкрилося радянське консульство. Тоді народилася ідея надати обраним представникам української галицької інтелігенції радянські «пенсії». Незалежно від того, що насправді думав В.Стефаник про більшовицьку владу в Україні, його інтерв'ю напевно дозволило радянському консулові у Львові позитивно зарекомендувати ідею довічних виплат для письменника. Ю.Стефаник згадував, що тоді батькові не вистачало коштів на навчання своїх дітей, він «біднував та заліз у борги»⁶⁰.

Таким чином, у справі мотивів згоди В.Стефаника на допомогу з боку радянської влади найбільш вірогідно звучить його відповідь одному з польських чиновників: «Вони, дурні, дають, а я, розумний, беру!»⁶¹. На перший погляд у цих словах криється справжня «мужицька» мудрість. Натомість не знаходимо в ній ані критичного підходу до дійсності, ані налаштування проти фальші та лицемірства у суспільному житті, ані безкомпромісного прямування до правди, тобто «програмних» ознак галицьких радикалів. Більшовики, завдяки виплачуванню грошам, змогли незабаром послуговуватися В.Стефаником, щоб легітимізувати своє панування у Західній Україні. Автор «Синьої книжечки» дуже наївно міркував, що йому вдасться жити за рахунок радянської влади та одночасно відмежовуватися від неї.

Дуже характерно, що визначний український письменник відмовився від «довічної пенсії» лише 1933 р.⁶², тобто тоді, коли в УСРР сотні тисяч селян сплачували власним життям за своє протистояння колективізації. Слід зазначити, що через декілька місяців фундатори «пенсії» все ж таки її забрали б⁶³. Крім того, коли В.Стефаник «попрощався» зі своїми радянськими добродіями, він уже отримував допомогу від митрополита Андрея (з 1932 р.). Тобто виходить, що впродовж деякого часу письменник мав одночасно двох меценатів: більшовиків і предстоятеля греко-католицької церкви. Перші заохочували його до тісної співпраці, своєю чергою другий розраховував на його підтримку у зусиллях, які мали демаскувати справжнє обличчя комунізму. У вересні 1936 р. В.Стефаник переконував митрополита: «Все те, що маю написати про більшовиків, то напишу за кілька днів»⁶⁴. Не встиг. За три місяці прийшла смерть. В.Стефаник не

⁵⁸ *Tomczyk R. Radykałowie i socjaldemokraci...* – S.175.

⁵⁹ *Стефаник Ю. Роздуми про батька.* – С.67.

⁶⁰ Там само. – С.68.

⁶¹ *Рубльов О. Західноукраїнська інтелігенція...* – С.329.

⁶² *Стефаник Ю. Роздуми про батька.* – С.70.

⁶³ *Рубльов О. Західноукраїнська інтелігенція...* – С.330.

⁶⁴ *Листи Василя Стефаника до Андрія Шептицького...* – С.323.

висловився рішуче ані за радянський порядок, ані проти нього. Завдяки цьому комуністична влада після 17 вересня 1939 р. могла користуватися його образом задля виправдання нових порядків, які настали в Галичині внаслідок пакту Молотова – Ріббентропа. Уже у травні 1941 р. в Русові почав працювати музей письменника, котрий тимчасово припинив діяльність з огляду на «віроломний напад фашистської Німеччини на Радянський Союз»⁶⁵.

У дослідженнях постаті Стефаника-політика дуже корисним буде звернутися до класичної концепції сенсу політичної активності, запропонованої М.Вебером в есе «Політика як професія та покликання»⁶⁶. Тоді зможемо виділити деякі спільні, характерні для середовища радикалів елементи, незалежно від фракційності та різного політичного вибору. Передусім дуже часто «пристрасть», про яку писав німецький соціолог, заміщувалася в них «стерильним збудженням». Також їм бракувало почуття відповідальності та здатності піддатися впливу реальності. Гаряча пристрасть перемагала «холодним окоміром». Це стосувалося й В.Стефаника. У дуже багатьох випадках серед радикалів «етика переконань» посідала перше місце перед «етикою відповідальності». Суть підходу радикалів до політики полягала в тому, що вони мали жити «для політики», а не «за рахунок» політики. Політична діяльність вважалася своєрідною місією, яку годі було продати за матеріальні прибутки чи привілеї. Упродовж багатьох років письменник дотримувався цього принципу. Тому його рішення про прийняття «пенсії» від радянської влади наклало своє тавро на обличчя цього політика-радикала. В.Стефанік почав жити не «для» політики, але «за її рахунок».

⁶⁵ Микитась В.Л. Правда про Василя Стефаника: Проти буржуазно-націоналістичних фальсифікацій творчості письменника. – К., 1975. – С.36.

⁶⁶ Weber M. Polityka jako zawód i powołanie // Polityka jako zawód i powołanie. – Kraków, 1998. – S.55–111.

One of the more important representatives of the Ukrainian radical movement at the turn of the 19th century in Halychyna was the outstanding writer Vasyl' Stefanyk. The aim of the article is an attempt to confront his life and the choices he made with the basic ideological principles of the radicals. With regard to this issue, one can see a number of paradoxes. The radicals thought that the pressing rural social problems could be solved by altering the land ownership structure. However, Stefanyk came from a rich peasant family and his father owned a substantial amount of land by local standards. The important element of his social observations was anticlericalism but on the other hand he married a Greek Catholic priest's daughter and at the end of his life was financially supported by the Greek Catholic metropolitan archbishop Andrei (Sheptyts'kyi). Another surprising fact in his biography is that although Stefanyk was a fierce enemy of falsehood and hypocrisy in social life he took a salary from the Soviet government of Ukraine for some time.

Keywords: Stefanyk, politics, Halychyna, radical movement, Ukrainian Radical Party, anticlericalism, Sheptyts'kyi, Franko.

